

Egy elfelejtett szó...

*„Ami nekem jó, az talán neked nem való,
De mind a ketten várjuk azt az elfogyott, elhagyott,
Elrabolt, ellopott egy-két elfelejtett szót.”*

(Locomotiv GT: Egy elfelejtett szó)

S. Attila fogvatartott 12 éve nem látta az édesanyját. Sokáig úgy gondolta, nem neki kell megtennie az első lépést kapcsolatuk normalizálása érdekében. (A szabadság bizonyos elemeitől való megfosztottság amúgy is eleve olyan életkörülményeket produkál a börtönben, melyben csökken a szabad kapcsolattartás lehetősége.) A megromlott kapcsolat magában hordozta az egyedül-lét, a dac kialakulását.

12 év nem kevés idő. Ennyi idő elteltével az ember csak komoly erőfeszítések árán tudja felidézni szerettei arcvonásait, hangját, jellemző szokásait. Attila mindvégig érezte, hogy édesanyjával való kapcsolatának hiánya egyre terheesebb nyomokat hagy érzelmeiben, de erőt nem volt képes gyűjteni ahhoz, hogy megtegye az első lépéseket.

2009. április 27-én a Budapesti Fegyház és Börtönben megszülettek az első lépések, amelyek S. Attila és a hasonló fogvatartottak számára mérföldeket jelentenek. Rendhagyó Anyák Napja ünnepség keretén belül lehetőségük nyílt arra, hogy édesanyjukkal javítsanak –a korábban megromlott, megszakadt, már csak álomnak tűnő – kapcsolatukon.

A kezdeményezés célja a családi kapcsolatok erősítése, illetve a totális intézményi kereteket túllépve, a reszocializáció elősegítésének új szemléletű megközelítése.

Az esemény széles körben érdeklődést váltott ki mind a büntetés-végrehajtás, mind pedig a társadalmi szervezetek szintjén, sőt a médiában is.

Az intézet parancsnoka, Frank Tibor bv. dandártábornok, bv. főtanácsos nem csak engedélyezte, hanem fel is karolta az ötletgazda előterjesztését. A nevelői állományból pedig többen lelkesen vettek részt az összejövetel előkészítésében és a szervezésében. A Kőbányai Cigány Kisebbségi Önkormányzat adományokkal támogatta a rendezvényt.

A fogvatartottak az adományokból ajándékokat készítettek, amiket az ünnepség keretén belül édesanyjuk részére átadtak. Az elkészült alkotások hűen tükrözték az anyához való kötődés, illetve a szeretet megjelenését. Magát a rendezvényt hosszan tartó, ünnepi hangulatú készülődés előzte meg, mely nem csak az édesanyjukat fogadó elítéltekre, hanem az egész fogvatartotti állományra pozitív érzelmi hatást gyakorolt.

Harminckét, fiai által meghívott édesanya vett részt a rendhagyó ünnepségen, melyen az intézet színjátszó szakkörének műsora hangzott el, majd az édesanyákhoz szóló versek kerültek előadásra. Az ünnepség folyamán az

édesanyák mély meghatottsága láthatóvá vált. A tőlük kapott visszajelzések igazolták a kezdeményezés sikerességét, mely hagyományteremtésre ösztönöz.

Az eseményt egyórás, oldott hangulatban eltöltött „jutalombeszélő” követte az édesanyák és elítélt fiaik körében. A beszélő – rendhagyó módon – az intézet ebédlőjében zajlott le az ünnephez méltó szellemben.

*

A következőkben megpróbálunk rávilágítani azokra az objektív és szubjektív tényezőkre, amelyek a gyermek anyjával való kapcsolatát, az egyén személyiségének alakulását befolyásolják mind a krimen [bűntett] bekövetkeztét megelőzően, mind azt követően.

Ha a humán-ökorendszeren keresztül közelítjük meg az egyént érő hatásokat, akkor a következő szempontok által juthatunk az egyén viselkedésének, elvárásainak magyarázatához, a másokhoz való viszonyának értelmezéséhez.

1. Intraperszonális szint: az egyént érő hatások – mind a szülőket tekintve, mind pedig tágabb társadalmi tereket figyelve – különböző módon képeződnek le a pszichében, tekintettel arra, hogy azok negatív vagy éppen pozitív tényezőként hatnak. A kisgyermekkorban, illetve a későbbi életszakaszokban kialakult leképeződések egyaránt lényeges támpontot adhatnak a személyiség későbbiekben jelentkező különféle reakcióihoz.

A szülők felelősségét hangsúlyozni nem lehet eléggé, mikor a még meg nem született, vagy a már megszületett gyermek védelméről beszélünk. A születés előtti, illetve utáni időszakban a lényegi szerepet a gyermek életében elsősorban az elsődleges szeretettárgy, a szignifikáns személy – a normál összetételű családokban az anya – tölti be. A gyermeket ért hatásokat illetően fontos kiemelni a megfelelő szülői szerepek – mind az instrumentális (férfi), mind pedig az expresszív (női) oldal – jelentőségét. Ha a szerepelvárások, illetve a szerepekkel járó adaptív jellemzők nem megfelelő elosztást képeznek a családon belül, az hamar megzavarhatja, és a normálistól eltérő fejlődési vonalra terelheti a gyermeket és az egész család életét.

2. Interperszonális szint: a szubjektív élmények projektív hatásának tekintetében – az akciók-reakciók tükrében – kiemelkedően fontosak az egyén másokkal szemben tárolt érzelmei, viselkedésformái.

A személyt vizsgálni mind az általa mások reakcióira adott válaszai, mind pedig a másoknak az egyén reakcióira adott válaszai tükrében lehet.

Legeredményesebb eszköz az érzelmileg legközelebbi álló személyek vizsgálata, azoké, akik a gyermeki fejlődés elején is, a felnőtté válás útján is, illetve a szülőkről való leválás idejében is meghatározó szerepet töltöttek-töltenek be az egyén életében, kapcsolatrendszerében. A szülők fontossága a leghangsúlyosabb ezen a területen is. A családban szerepet betöltő egyéb

személyek – testvér(ek), nagyszülők, unokatestvér(ek) stb. – szerepe minden bizonnyal felértékelődik, amennyiben a család gyökerét tekintve „csonkának” minősíthető. Hiszen, ha valamely szülő bármely objektív körülmény miatt nem képes eleget tenni a szerepe által megkívánt funkciónak, akkor valamely más családtag lép a helyébe az egyén fejlődését tekintve.

Az egyén a körülötte lévő személyek irányában a legfontosabb és legerősebb kötődést az édesanya iránt táplálja. Azokban a családokban, ahol a „csonka” minősítés az anya hiányából fakad, a gyermek fejlődésében kudarcélmények, hiányállapotok válnak uralkodóvá. Az anyákkal való kötődés ab ovo, a születést megelőzően már kialakul, és annak erőssége a kezdeti szakaszban a legnyomatékosabb. Megfigyelések bizonyították, hogy az anya hiányával növekszik az antiszociális személyiségtorzulások aránya.

Az adolescens korban jelentkező bűncselekmények hátterében elsősorban az emocionális „félreértés” állhat. Ebben a helyzetben a gyermek azt érzi, hogy nem törődnek vele, míg a szülő azt, hogy mindent megtesz gyermekeért. Az emocionális félreértés kialakulásának hátterében az áll, hogy a szülő irreleváns elvárásokat támaszt a gyermekével szemben.

3. A család szintje: az egyén családon belül éli meg első nehézségeit, illetve első pozitív élményeit. A személyiség fejlődésének oldaláról a primer közeget a családi közösség.

A családot alkotó egyének deviáns motívumai kihatnak az egész család életére. Rendszert alkotnak, melynek minden eleme befolyásolja a család mindennapjait, reakcióit. A deviáns akciókra adott reakciók ugyancsak az egész családot, azon belül pedig a családtagokat is befolyásolják. Az adott akció hatásvolumenétől függ, hogy az milyen arányban fejt ki hatást a család tekintetében.

A család legfontosabb szereplői a szülők. A szülők fontossága is rangsorolható, mely alapján az anya jelentősége a leghangsúlyosabb.

Alapfunkcióit (reproduktív, védelmi, termelési, fogyasztási) tekintve elmondható, hogy az anyaszerep minden oldalról jelentőséggel bír. A reprodukcióban való részvétele a nemiség oldaláról determinált, védelmi funkciója a nő (expresszív) szerepkör által formált adottságok (megértés, bizalom, gyengédség, törődés) tekintetében érvényesül.

A modernizált társadalmak, amelyek perszonális szinten is képesek megteremteni az egyének biztonsága emocionális és anyagi feltételeit, elősegítették – az egyenjogúság megteremtésével – az anyaszerepben lévő nők családon belüli szerepének erősödését. A szerepek eszköztárának bővítésén keresztül megteremtették az anyaság modern formáit. Tágultak a szereplehetőségek, melyek a korábbi szerepelvárások köré tornyosult szűk kör tágítását tették lehetővé, elősegítve ezzel egy szemléletváltás kialakulását.

A büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott elítéltek jogai törvényes korlátozottságából adódik, hogy a kapcsolattartás lehetősége erősen behatárolt. Az alapvető kapcsolattartási formák (látogató fogadása, levél, telefon) formai, terjedelembeli megszabottsága hierarchizált, sok esetben minimalizált, el-sivárosodott kommunikációt tesz lehetővé.

Normál körülmények között az egyén számára adott a lehetőség, hogy a másik féllel való kapcsolattfelvétel idejét, formai, stílusbeli és érzelmi körülményeit megválassza. A kapcsolat felvételének, kiépítésének és fenntartásának fontos momentumai a személyes jegyek beépítése a kommunikációba, mely által egyéni stílust, formát alakítanak ki maguk és a kapcsolatuk számára az interakcióban részt vevő felek. Minden totális intézményben a kapcsolatok stílizálásának lehetősége inadekvát.

A büntetés-végrehajtási intézetek falain belül az egyén elszakad a családjától, egész korábbi közösségétől. A korábbi szoros kapcsolatok helyett szórványos kapcsolattartás alakul ki, az egyén életében olykor mély magányba kényszerítő állapotokat generáló jellemzők válhatnak dominánssá. A kapcsolatok hiánya, vagy nagyfokú elszegényedése fokozott egocentrizmust, magányt s a mások érdekeivel szembeni – sőt általános – közönyt eredményez. A fogvatartott társakkal való kapcsolatok alapvető jellemzője a kényszerűség. A választás szabadságának lehetősége erősen korlátozott, sokszor teljesen kizárt, esetleg manipulált.

Az egyén megkísérli mentális síkon felváltani a korábban megszokott kapcsolatokat az előzőekben vázolt társas kapcsolatokkal, amely csak formai síkon valósulhat meg. Tartalmilag a kényszerkapcsolatokról elmondható, hogy mélységükben meg sem közelítik a vágyott formát, egyfajta sivár „kötelességteljesítés” silányulnak. Kialakulásukra jellemző, hogy alapvetően érdekrendszer alapján determináltak. A reciprocitás torzult megvalósulása sejlik a háttérben. Az egyén releváns kapcsolatokat az intézeten belül nem tud kialakítani.

A fogvatartottak közösségen belüli életvitelére jellemző az alárendeltség, vagy az uralkodás vágya, melynek lényege, hogy a kapcsolati tőke segítségével védelmet kapjanak, illetve javakat és előjogokat szerezzenek.

*

A Budapesti Fegyház és Börtönben – intézetparancsnoki utasítás alapján – 2008. júniusában kezdte meg működését a pszichoszociális körlet.

A körleten azon fogvatartottak kerülnek elhelyezésre, akik alacsony intelligenciával rendelkeznek, súlyos pszichés zavarokkal küzdenek, illetve az elkövetett bűncselekményük vagy egyéb ok (pl. extrém „másságuk”) komoly viktimológiai kockázatot jelent, így a biztonságos fogvatartásuk nem biztosítható hagyományos körleten, viszont állapotuk nem indokolja a gyógyító-nevelő

csoportba való helyezésüket. Emellett a pszichoszociális körleten való elhelyezés mindenképpen alternatívája a gyógyító-nevelő csoportban történő elhelyezésnek.

A körleten elhelyezett fogvatartottak (maximum 35 fő) következetes, célirányos, fejlesztő jellegű foglalkozást igényelnek.

A szabadságvesztés-büntetés okozta kényszerű tétlenség következménye az érzelmi elsívárosodás és a szeretetigény csökkenése, amely ebben a csoportban halmozottan jelentkezik. E problémák enyhítésére a Budapesti Fegyház és Börtön pszichoszociális körletén Komplex Nevelési Tervet dolgoztunk ki, melyben nevelési célokként kitűztük:

- a szociokulturális hátrányok enyhítését;
- a pozitív érzelmek felkeltését, az érzelmi intelligencia (EQ) fejlesztését;
- a személyiség formálását, a viselkedés befolyásolását, a pozitív értékek elfogadását;
- a felelősségérzet, az alkalmazkodóképesség kialakítását;
- a jövőtervezésben és az életút tudatos építésében való segítségnyújtást;
- az élvezeti és kábítószeres elkerülésére való képesség kialakítását,
- a lelki egyensúly megteremtésének képességét – egy szóval a reszocializációt, vagy reintegrációt.

E reszocializációs folyamathoz a hagyományos egészségnevelést és felvilágosítást, az érzelmi intelligenciát, a társas kompetenciákat és az alkalmazkodást fokozó beavatkozásokat, illetve a büntetés-végrehajtás adta lehetőségeket (nevelői foglalkozások, közös kulturális programok, sportnapok stb.) használjuk fel.

A programokat sokrétűen, a nevelési célnak adekvátan állítottuk össze. Ennek megfelelően az alábbi foglalkozásokkal segítjük fogvatartottaink reszocializációját:

1. Kulturális programok (filmklub, utazási program, játékos vetélkedő, ünnepi megemlékezések, aktualitások, zeneterápiás foglalkozások)
E foglalkozások segítségével csökkentjük a fogvatartottak bezártság-érzetéből adódó negativisztikus elemeket. Az egyén „magárahagyottságának” érzete a közösségi élmény átélésével csökken, a pozitív érzelmek kialakulásának lehetősége fennáll.
2. Kézműves foglalkozások (akvarell-festés, só-liszt gyurmából készült munkák, terményképek készítése stb.)
A kényszerű tétlenség okozta prizonizáció oldódik, miközben a motoros funkciókat fejlesztve teret engedünk a kreativitásnak.
3. Csoportfoglalkozások (az életmód, önismeret-fejlesztés, konfliktuskezelés, társadalmi elvárások, személyiségfejlesztés témakörében)
A csoport – mint „mini” társadalom – erősíti az egyén hovatartozás-érzetét, miközben az megtanulja, vagy fejleszti a csoportban való működéshez szükséges elvárásokat, a többiekhez való alkalmazkodást.

4. A rendszeres egyéni foglalkozások biztosítása különös jelentőséggel bír, mert következtében – a körlet fogvatartottjainak viszonylatában – ugrásszerűen csökkent a pszichológusi meghallgatások száma.

5. A testedzés érdekében a körleten zenés mozgáskultúra-fejlesztő foglalkozásokat tartunk.

A zenés torna foglalkozások – a motorikus funkciókra támaszkodva – a szabadságvesztés-büntetés által felállított korlátok, illetve a kényszer-közösségből adódó neurózis tüneteit enyhítik.

6. A napi nevelői szemle mellett intézetünk pszichológusai kéthetente szemlét, illetve szükség szerinti pszichológusi meghallgatásokat biztosítanak a körleten elhelyezett fogvatartottak számára.

A pozitív kapcsolatok hiányát, a mások érdekeivel szembeni közöny enyhítését szolgálva a fogvatartottakkal közösen választottunk egy közismert dalt – a Lokomotív GT együttes „Elfelejtett szó” című számát –, melyet minden foglalkozás elején közösen énekelünk el, erősítve ezzel az összetartozás érzését.

Az „Érzem, amit érzel, látom, amit látsz...” gondolat a sorsközösség élményét erősíti, megelőzve ezzel a konfliktusok keletkezését, hiszen fő mondánivalóként az egymásra utaltságot és az egymás támogatásának szükségességét jeleníti meg, amely már az önkéntes szabálykövetés fontos tényezője lehet.

A fogvatartottak prizonizációs ártalmainak megelőzése és a reszocializációs tevékenység komplex nevelői, illetve szakterületi tevékenységet igényel a személyi állomány minden tagjától.

Hangsúlyt fektetünk a szinten szolgálatot teljesítő körletfelügyelők fogvatartottakkal szembeni bánásmódjának „alakítására”. Fontosnak tartjuk, hogy az emberséges hangnem – mint verbális eszköz – koncentrált fejlesztése a más területen munkánkat segítő kollégák fogvatartottakkal szembeni attitűdjének meghatározó elemévé váljon. Ennek lényeges eszköze a megfelelő információszolgáltatás és a folyamatos, egymást partnernek tekintő kommunikáció a nevelő és a felügyelői állomány között.

Rendszeres kapcsolatot tartunk a pszichológiai osztály munkatársaival, és minden fogvatartott esetében igyekszünk közös álláspontot kialakítani a terápiás célok elérése érdekében.

Az egészségügyi osztály dolgozóival is kiváló munkakapcsolatot ápolunk. A fogvatartottak egészségi, illetve pszichiátriai állapota miatt szükségszerű a rendszeres kapcsolattartás, hiszen pl. egy skizofrén beteg állapotromlása beláthatatlan következményekkel járhat.

A pártfogói szolgálat képviselője is rendszeresen bekapcsolódik a reszocializációs tevékenységünkbe. Munkájának komoly szerepe van a fogvatartottak szabadulásra való felkészítésében, esetenként a családdal való konfliktusok oldásában.

Gondot fordítunk a fogvatartottak közötti konfliktusok – lehetőség szerinti – azonnali oldására. Ezt részben hagyományos módszerekkel (pl. kis-, és nagycsoportos foglalkozás), részben, új elemet igénybe véve, a mediációs eljárás bizonyos elemeit alkalmazva érjük el.

Anyagi és tárgyi lehetőségeink szűkösek. Ennek enyhítése érdekében külső kapcsolatokat is kerestünk, hogy minél szerteágazóbb reszocializációs, terápiás munkát végezhessünk a körleten. Ezért felvettük a kapcsolatot:

- a Magyar Emberjogi Alapítvány szakembereivel, akik olyan foglalkozásokat tartanak a körleten, amelyek szorosan kapcsolódnak a komplex nevelési tervben foglaltakhoz (kézműves foglalkozás, play back színház, filmklub, jogi tanácsadás);
- a Kőbányai Cigány Kisebbségi Önkormányzat képviselőivel, akik adományokkal segítik kézműves foglalkozásainkat, illetve szándékuk szerint kulturális programokat fognak biztosítani számunkra;
- a Kőbányai Írók és Költők Társaságának tagjaival, akik - a fogvatartottak nagy örömére - rendhagyó irodalmi kávéházi programokkal támogatják munkánkat;
- a Pataky Művelődési Központ Igazgatójával, aki ingyenes filmklub vezetésével és - a fogvatartottak műveiből válogatott - a Művelődési Központba kihelyezett kiállítás megrendezésével segíti nevelői tevékenységünket;
- a Budapest Kőbányai Önkormányzat Polgármesteri Hivatala, illetve Kulturális és Oktatási Bizottsága által is rendszeres támogatásban részesül intézetünk.

Nem utolsó sorban komoly feladatunknak érezzük a szakmai fejlődésünket is.

Az idő rövideje (egy év) miatt statisztikailag igazolt eredmények még nem mutathatók ki, viszont jelentős részeredményeket értünk el nevelői tevékenységünk során. A legjelentősebb eredmény az, hogy a körleten nyugalom van, a fogvatartottak jól érzik magukat a nevelési csoportban. Igyekeznek az elvárásoknak megfelelni. Komoly sikerként könyveljük el azt is, hogy a fogvatartottak egymást figyelmeztetik a házirend és a magatartási szabályok betartására, mert kialakult bennük a békés, harmonikus légkörre való igény. Ennek megfelelően az agresszív cselekedetek - és a panaszok - száma jelentős mértékben csökkent.

A körleten elhelyezett elítéltek rendszeresen részt vesznek mind a csoportos, mind pedig az egyéni foglalkozásokon, illetve már igényt tartanak azokra. Ez érthető, hiszen ezek a tevékenységek nagymértékben oldják a kényszerű téltlenségből adódó neurózisukat, élhetővé teszik a sivár, egybefolyó napokat.

A büntetés-végrehajtás szemléletét képező reszocializációs tevékenységnek ki kell terjednie a fentebb vázolt kapcsolati minőségek ápolására, lehetőség szerint új alternatív megoldások alkalmazásával. A szabadság korlátozása okozta, illetve az egyén szempontjából releváns személyekkel való kapcsolat hiányából adódó negatív hatások csökkentése végett komoly szemléletváltás bevezetését kell célul kitűznünk mind intézményi, mind reszocializációs aspektusból. Ennek fontos szempontja a fogvatartottak pozitív érzelmeinek felkeltése, fejlesztése, a szeretet és kötődés megtanítása. Így lesznek „ünnepek” is

a mindennapokban, mi magunk is így jutunk sikerélményhez, ami a legnagyobb kitüntetés. Moravcsik Ernő Emil professzorral, az IMEI megalapítójával együtt valljuk, hogy „a nevelés az empátia és a szigorú követelmény támasztás együttese”.

Felhasznált szakirodalom

- Arató Mihály – Túry Ferenc: *Mindennapi lelki szenvedéseink*. Grafit Kiadó, Budapest, 1995.
- Bernáth László – Solymosi Katalin (szerk.): *Fejlődésléktan olvasókönyv*. Tertia Kiadó, Budapest, 1997.
- Berne, Eric: *Emberi játszmák*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Durkó Mátyás: *Felnőttkori sajátosságok és a felnőttnevelés*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Kárpáti Tamás: *A nevelői tevékenység tapasztalatai a Márianosztrai Fegyház és Börtönben*. Börtönügyi Szemle, 2003. 3. 45-50.
- Kernberg, Otto F.: *Borderline szindróma és patológiás nárcizmus*. Párbeszéd Könyvek, Budapest, 1993.
- Mezey Barna: *A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében*. Börtönügyi Szemle, 2007. 3. 13-24.
- Segédlet az iskolai egészségnevelési, fejlesztési program elkészítéséhez*. OM, Budapest, 2004.
- Szegál Boris: *A szocializáció és a reszocializáció a börtönben*. Börtönügyi Szemle, 2007. 3. 25-38.
- Veczkó József: *Gyermek- és ifjúságvédelem. Család- és gyermekérdekek*. APC Stúdió, Gyula, 2002.